

УДК 2:37(477):93/94.000

ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ В СВІТСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ (РЕЛІГІЯ І ОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Ю.А. Назаренко, аспірант НПУ імені М.П.Драгоманова

В статті розглядається духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі України в період від дохристиянської доби - до 90-х років ХХ ст. Здійснюється системний аналіз історичного аспекту, який вивчає процеси поширення, становлення та розвитку духовно-релігійних цінностей в світському освітньому просторі України через виявлення умов, з'ясування традицій, окреслення суттєвих особливостей вітчизняних освітніх і духовних традицій. В роботі розкривається специфіка формування перших освітніх закладів в Україні – шкіл, колегіумів, вищих освітніх установ та аналізується формат співіснування освітніх, навчальних і релігійних тенденцій. Вивчаються засади виникнення та розвитку концептуально-термінологічної складової охоплення духовно-релігійних цінностей в Україні. Визначається роль та вплив православних і католицьких релігійних установ на сферу освіти, культури та суспільство. Досліджується формат формування протистояння релігії і освіти шляхом політизації та партизації освітнього дискурсу.

Ключові слова: духовність, духовно-релігійні цінності, світський освітній простір.

Актуальність дослідження духовно-релігійних цінностей в світському просторі України в історичному аспекті обумовлена принаймні двома причинами:

По-перше, предметне поле та головні тематичні лінії релігійно-освітнього дискурсу в період глобалізації та інформаційної революції вимагає взаємодії релігій та освіти на основі національних культурних традицій;

По-друге, на сучасному етапі розбудови української держави та формування громадянського суспільства в умовах національно-духовного відродження існує проблема зміцнення суспільної моралі на основі загальнолюдських моральних принципів. Тому, говорячи про ствердження національної самосвідомості і національне відродження країни, потрібно, перш за все, відновити моральні орієнтири, віру, цінності культури³³ [25, с. 3]. Особливого значення набуває питання формування високоморальної особистості. За цих умов важливими є тенденції впливу релігійного життя та освіти на стан суспільної моралі й розвитку особистості.

³³ Погромська Г. І. Розвиток релігійної освіти у середніх школах Великої Британії : автореф. дис...канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ганна Іванівна Погромська. – Луганськ, 2009. – 22 с.

Необхідно підкреслити, що у науковій літературі активно досліджується феномен релігійної освіти, який розглядається з різних позицій – релігієзнавчої, філософської, історичної, педагогічної, богословської. Саме в контексті релігійної освіти досліджується взаємодія релігії та освіти. Проблему нових аспектів соціального функціонування релігії за сучасної доби розглядали такі відомі дослідники, як Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ж. Бодрійар, Ф. Ліотар, Ж. Лакан, С. Жижек. Окремі аспекти цієї проблеми були проаналізовані у працях таких західних дослідників, як Я. Мар'янський, Р. Рормозер, Я. Кунстман, Е. Гіденс, Х. Гелле, П. Бергер, Н. Луман, Г. Дукс, Д. Поллак, Б. Вілсон, Р. Старк, У. Вейнбрідж та ін.

У науковому сучасному дискурсі України стосовно сутності та ролі релігії є праці концептуального характеру, в яких аналіз конкретних проблем здійснено на тлі розв'язання фундаментальних питань соціально-філософської, освітньої та релігієзнавчої теорій. До таких праць слід віднести, насамперед, роботи В. Бондаренка, В. Андрущенко, Л. Губерського, М. Заковича, О. Козловського, В. Лубського, Л. Рязанової, М. Михальченка, А. Колодного, П. Яроцького та ін.

Історичний аспект розвитку духовно-релігійних цінностей в різних аспектах досліджували І. Дарманська, Б. Рибаків, Д. Лихачов, В. Татищев, С. Бабишин, М. Грушевський, І. Крип'якевич, О.Сліпушко, В.Біднов, Л.Посохова, К.Чернега, В. Лебедев, М.Міло і ін.

Однак, на сьогодні відсутній системний аналіз історичного аспекту, який би вивчав процеси поширення, формування та розвитку духовно-релігійних цінностей в світському освітньому просторі України. Дана проблема частково висвітлювалась в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців і зазвичай розкривається в аналізі окремих історичних періодів.

Метою статті є компаративний аналіз стану та розвитку духовно-релігійних цінностей в світському освітньому просторі України в історичному аспекті, через виявлення умов, з'ясування традицій, окреслення суттєвих особливостей вітчизняних освітніх і духовних традицій.

Об'єктом дослідження є історія розвитку релігійних цінностей в світському освітньому просторі України до 90-х рр.. ХХ ст.

Предмет дослідження – є духовні та релігійні цінності в освіті в Україні до 90-х рр.. ХХ ст.

Україна на шляху до своєї державності пройшла великий шлях розвитку, в якому можна виділити наступні етапи: 1) з найдавніших часів до прийняття християнства у 988 р.; 2) від прийняття християнства до XIV ст., так званий період «княжої доби», період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства; 3) литовсько-польський період (XIV – перша половина XVII ст.); 4) перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XVII – початок ХХ ст.); 5) період Української революції (1917-1921); 6) радянський період (1921-1991);

7) набуття незалежності (1991 – до сьогодні).

До появи шкіл вихованням молодого покоління займалась сім'я. Знань передавалися усно від старших членів роду. В науці досі дискусійним залишається питання про те, чи існували школи у дохристиянський період. Перші школи з'явилися на території України за часів Київської Русі. Вони відкривалися при церквах. Це характерно для усіх християнських країн в період Середньовіччя, тому в цей період ми не можемо говорити про наявність світської і духовної освіти, оскільки вона мала виключно церковний характер. Згадку про першу школу, відкриту князем Володимиром у 988 р., можна знайти в «Повісті минулих літ». В цей час сформувалося три типи шкіл: палацова школа підвищеного типу, школа «книжного вчення» для підготовки священників та приватна школа домашнього навчання. Основними предметами були риторика, арифметика, читання, письмо, поезика, спів, музика та іноземні мови, зокрема, грецька та латинь.

Дослідниця І. Дарманська зазначає, що в Київській Русі існували 1, 2 та 4-річні школи. Перші знаходилися при церквах, другі – при монастирях, а 4-річні – при єпархіях, також «не можна було переходити до наступного класу без відповідної освіти, а мірилом знань виступала церковна література».³⁴ [с. 59] Спочатку існували школи закритого типу при монастирях, в яких могли навчатися тільки монахи, але згодом отримувати освіту там почали і світські люди. 1086 р. при Андріївській церкві сестрою Володимира Мономаха Ганною Всеволодівною було відкрито жіночу школу.

На думку О. Сліпушко, першими підручниками на Русі можна вважати Ізборники 1073 і 1076 рр.³⁵ Перший містить біля 380 статей приблизно 40 авторів і його фактично можна вважати першою збіркою енциклопедичного характеру. В ньому наявні знання не тільки з богослов'я, але й з таких галузей знань, як біологія, географія, медицина, філософія, історія. Ізборник мав на меті ознайомити читача з основами християнського віровчення, тобто допомогти новонаверненим християнам зрозуміти основні постулати прийнятої ними релігії, основи світобудови з точки зору православ'я, щоб наблизитися до рівня візантійської освіченості. В цьому творі однією з центральних проблем є проблема пізнання через співвідношення розуму та віри. В «Ізборниках Свято-славових» автор звертається до праць Василія Кесарійського (Великого), Григорія Ніського, Максима Ісповідника, Орігена, Псевдо-Діонісія, Ареопагіта та інших.

---

³⁴ Дарманська І. М. Ступенева освіта: історичний аспект / І. М. Дарманська // Педагогічний дискурс . - 2007. - Вип. 1. - С. 59-62.

³⁵ Сліпушко О.М. Система освітньо-педагогічних уявлень у книжності Київської Русі / О.М. Сліпушко // Літературознавчі студії : збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. – Вип. 33. – 2013. – 624 с.

Ще одним прикладом навчальної літератури християнського змісту є збірка «Бджола», яка містить апостолів, отців церкви, євангелістів, античних письменників, прислів'я та афоризми із Святого Письма, укладених за тематичним принципом, наприклад, дружба, добродійність тощо. В. Біднов наголошує на тому, що як оригінальна, так і перекладна література часів Київської Русі мали релігійний характер. Навіть перекладні твори з історії та природознавства були «просякнуті релігійними елементами». [Біднов В. Школа й освіта на Україні // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І. М.Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І.Ульяновського / Д. Антонович. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/cultur/cult22.htm>] Дослідники історії філософської думки Київської Русі акцентують увагу на тому, що на її території були також доступні такі літературні джерела як «Діоптра», «Зерцало», «Полкова Палея» і ін.

Отже, з моменту хрещення Русі (988 р.) на території України поступово поширюються трактати візантійських авторів. Вітчизняна наукова думка того часу була знайома з такими представниками патристики IV – VIII ст., як Іоан Дамаскін (≈675-749/753), Василій Великий (329-379), Григорій Богослов (≈330-≈390) та інші. Також на давньоруських землях були відомі праці Порфирія (232/233-304/306), Максима Сповідника (580-662), науковці були ознайомлені з християнським неоплатонізмом Псевдо-Діонісія Ареопагіта (пом ≈96), з творами болгарських авторів Кирила (827-869) і Мефодія (815-885), Іоана Екзарха (893-927), Климента Орхідського (≈840-916) та інших.

У Галицько-Волинському князівстві, яке зберегло культурні традиції Київської Русі у XII ст. за ініціативи Ярослава Осмомисла відкривалися монастирські школи та школи грамоти у містах, які утримувалися за рахунок батьків.

На підставі проведеного аналізу, беззаперечно можна стверджувати як факт те, що до кінця XIV ст. на українських землях оформлюється достатньо широка концептуально-термінологічна система, достатня для охоплення духовно-релігійних цінностей, а Україна була богословською територією.

Така ж ситуація збереглася і за часів литовсько-польської доби, представники духовенства були вчителями, підручниками слугували церковно-богослужбні книги.

XVI ст. стало початком науково-культурного відродження України. В цей час відбувається заснування перших братств, друкарень та освітніх закладів. Україна поступово включається в інтелектуальну культуру Заходу. Такий поступ був зумовлений насадженням католицизму та протистоянням українського православ'я проти колонізації населення. Таким чином, опозиційність православ'я і католицизму в Україні дає

поштовх для розвитку освітньо-наукової вітчизняної традиції.

Окреме місце в системі освіти посідали братські школи, що сприяли виникненню українського «наукового» товариства. Варто зазначити, що на території тогочасної України наявність братств як релігійно-культурних центрів та братських шкіл як освітніх центрів, пов'язується із православною релігійною установою. В православних братських школах викладання велося рідною мовою, вивчалися грецька та латинська мови, арифметика, піїтика, астрономія, музика, граматики, риторика та богослів'я.

Одним із найстаріших і одним православних братств було Львівське, засноване 18 лютого 1544р. на підставі установчої грамоти Львівського єпископа Макарія Тучапського (?-1549). Найбільша активність братства розпочинається з 1586 р. і пов'язується із затвердженням нового статуту організації, який розширював його повноваження. В цьому ж році при братстві була відкрита школа та друкарня в якій друкувалися твори греко-візантійських вчених. Іоана Златоуста, Василя Великого та інших.

Однак, ще до появи православних братських шкіл, на території Західної України у Львові, Самборі, Станіславі (Івано-Франківську), Замоїсті, Барі та інших містах відкриваються католицькі навчальні організації, метою яких було поширення та пропагування католицизму. Навчання в цих школах було безкоштовним, що дозволяло отримувати освіту незаможній талановитій українській молоді.

Таким чином, наявність прокатолицьких та проправославних шкіл, в тогочасному українському суспільстві формує дві освітні традиції: католицьку і православну. Ці перші освітні інституції сформували підвалини та відкрили в Україні перспективу виникнення і розвитку освіти, створили передумову становлення вищої освіти європейського рівня.

Основними навчальними закладами в XVII-XVIII ст., де надавалась релігійна освіта були: церковнопарафіяльні школи, що діяли при церквах, в яких навчали читанню, письму та церковному співу; монастирські школи, де готували читців та співаків та дяківські школи, де вивчали зокрема, Закон Божий. Також діяли кафедральні школи, які займалися підготовкою професійних священнослужителів. Особливе місце серед католицьких навчальних закладів займали школи ордена єзуїтів (колегіуми), які поділялися на вищі та нижчі. Також діяли піарські школи, які створювалися католицьким орденом піаріїв (м. Львів, Холм, Межиріччя) та василіанські шестирічні школи. Крім того, діяли також школи протестантських общин – кальвіністів, лютеран, аріан, та школи католицьких орденів.

За доби козаччини в Україні з'являються нові колегіуми, академії та університети. Осередками духовної і світської освіти в XVIII ст. стали колегіуми. Відомі такі колегіуми, як Чернігівський, Харківський, Переяславський. Поступово зміст навчання в них набув релігійного характеру, і вони були реорганізовані в духовні навчальні заклади

Починаючи із XVI ст. в Україні виникають вищі освітні інституції. В

1576 р. відкривається Острозька академія, в 1632 році виникає Києво-Могилянська академія, а 1661 році відкрито Львівський університет, у складі якого було чотири факультети: медичний, теологічний, філософський та юридичний.

У XVI ст. Острог став провідним освітнім закладом, освіта в якому відповідала тогочасним європейським вимогам. Заслугою Острозької академії було те, що вона стала оплотом і засобом поширення прогресивної наукової думки для православної релігійної традиції та національної самосвідомості. Окрім Академії в Острозі діяв гурток учених-книжників. Його учасники (Герасим Смотрицький (? – 1594), Василій Суражський (≈1550 – 1608), Клірик Острозький (кінець XVI – початок XVII ст.), Іван Вишенський (≈1545 – ≈1621) та ін.), основною метою мали критичний аналіз католицької віри, заперечення її єдиновірності та побудову захисної лінії православ'я за допомогою літературної форми своїх творів.

В середині XVII ст. освітній процес в Україні складається навколо професорів Києво-Могилянської академії. Києво-Могилянська академія була заснована 1632 року внаслідок об'єднання Київського братства і культурно-освітнього гуртка при Київській Лаврі. Києво-Могилянська Академія в своїй суті була проправославним освітнім центром з світськими орієнтирами. Даний навчальний заклад в своїх стінах репрезентував теологічність православ'я, гуманізм Відродження та наукові досягнення Нового часу.

У XVII – XVIII ст. провідне місце займали православні колегіуми, демократичний характер освіти в яких виявлявся в тому, що в них навчалися діти представників різних суспільних прошарків. [с. 52 Посохова Л.Ю. Православні колегіуми та формування стану духовенства в Україні в XVIII ст. / Л.Ю. Посохова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. – 2007. – № 762. – С. 52 – 64].

Освіта, набута в цих закладах надавала можливість не тільки поповнювати ряди духовенства, але, завдяки світському компоненту курсів, обирати різні професії.

Таким чином, протягом тривалого періоду освіта в Україні тією чи іншою мірою мала релігійні орієнтири, про що свідчить релігійна основа при заснуванні та відкритті вищих навчальних закладів. Так, в 1758 був створений Львівський університет на основі єзуїтського колегіуму, а у створеному в 1875 році Чернівецькому університеті одним із перших успішно функціонував теологічний факультет.

В Австрійській імперії в 1774 р. була проведена шкільна реформа. Основним предметом шкільної програми вважався Закон Божий. За прийнятою у 1805 р. «Політичною шкільною конституцією» духовенство здійснювало нагляд за роботою школи та вчителя.

В Російській імперії під впливом Французької буржуазної революції та виступів проти самодержавства у 1804 р. відбулося реформування системи освіти, завдяки якому було досягнуто певної університетської

автономії та відсутності викладання Закону Божого у двох вищих ланках освіти. Але через проведені пізніше контрреформи протягом періоду 1825-1835 рр. права автономії університетів було скасовано, знову введено викладання Закону Божого в гімназіях, а також створено кафедри богопізнання та християнського вчення в університетах (з 1819 р.)

Однак, незважаючи на наявність двох провідних релігійних установ – православ'я і католицизму, в Україні формується толерантне ставлення до представників інших віросповідань. Так, наприклад і у Львівській братській школі, і в Острозькій академії, і у інших навчальних закладах до викладання запрошувались викладачі не залежно від їхньої віри. Окрім того, починаючи із другої половини ХІХ – початку ХХ ст. починають функціонувати різні навчальні заклади, засновані іновірцями. Так, у статуті Одеського комерційного училища 1861 р. йшлося про можливість навчатися для дітей як християнського, так і нехристиянського віросповідання і викладання для них Закону Божого відповідного напрямку³⁶. У 1863 р. було введено вивчення основ віровчення єврейської релігії для дітей-євреїв у Бердянському повітовому училищі, а з 1869 р. – і у Миколаївському повітовому двохкласному училищі³⁷. У виданому 1864 р. новому статуті гімназій та прогімназій передбачалося викладання Закону Божого в однаковому обсязі для обох типів закладів. 1871 р. за ініціативи Міністра Народної Освіти графа Д. Толстого було внесено зміни до статуту, за яким діти, що вступали до підготовчого класу гімназій та прогімназій мали знати основні молитви, окрім дітей іновірців, але для вступу до першого класу потрібно було знати не тільки основні молитви, але й головні події Старого та Нового Завітів.³⁸ Основи Закону Божого викладалися в цей період і реальних та промислових училищах.

Вивчення предметів релігійного змісту було обов'язковим і для вчителів, яких готували в учительських інститутах та учительських семінаріях. Викладання знань з релігії не завжди здійснювалось виключно священнослужителями, адже з 1871 р. указом Міністерства Народної Освіти дозволялося викладати відповідні предмети особам, які не були рукопокладені.

Політизація та партизація дискурсу, протистояння релігії і освіти знайшли вияви в епоху тоталітаризму. Як зазначає К. Чернега, після Жовтневої революції 1917 р. в Росії православний Священний Собор зовсім не був налаштований на відділення державної системи освіти від церкви. Навпаки, визначенням від 2 грудня 1917 р. передбачалися участь церкви в освітньому процесі, підтримка релігійної освіти з боку держави. Проте наміри Собору не виправдалися.

---

³⁶ Тургенев К.О. Особливості становлення системи викладання предметів релігійного спрямування в світських навчальних закладах півдня України у 1861-1919 рр. // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць ІІІ Міжнар. наук. конф., 15–16 квіт. 2011 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса : ВМВ, 2011. – 397, [1] с.

³⁷ Там само. – С. 302.

³⁸ Там само. – С. 302.

В радянський період церкву було відокремлено від держави. В 1918 р. було прийнято Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Було прийнято рішення про перехід всіх церковно-приходських шкіл і вищих духовних закладів освіти із церковної юрисдикції під державну. Було виключено такі предмети, як Закон Божий, церковнослов'янська мова, церковна історія, церковний спів.

Надалі визначені Декретом заборони на викладання віровчень в навчальних закладах були доповнені і конкретизовані роз'ясненнями Наркомату юстиції. Зокрема, заслуговує на увагу постанова НКЮ «Про порядок проведення в життя Декрету про відділення церкви від держави і школи від церкви» від 24 серпня 1918 р. У п. 33 постанови зазначено, що «зважаючи на відділення школи від церкви, викладання яких би то не було релігійних віровчень ні в якому разі не може бути дозволене в державних, громадських та приватних навчальних закладах, за винятком спеціальних богословських». Отже, якщо встановлена Декретом 1918 р. заборона на релігійну освіту стосувалася лише загальноосвітніх закладів, то постанова НКЮ забороняла викладання віровчень в будь-яких освітніх закладах усіх типів і видів, за винятком богословських.

Одночасно державна влада вжила заходів до того, щоб не допустити священнослужителів до викладання в школі. Так, Наркомос в особливому циркулярі від 3 березня 1919 р. ухвалив:

- заборонити особам, що належать до духовенства, займати які б то не було посади в усіх школах;
- особи, що належали раніше до складу духовенства, по залишенні сану, можуть займати такі посади лише з особливого дозволу Наркомосу;
- винні у порушенні цієї заборони підлягають суду Ревтрибуналу³⁹ [33].

В 1920 р. офіційно закрилася Київська духовна академія, але заняття та нелегальні захисти продовжувались до 1925 р. До НКВС щорічно надавалися списки викладачів академії. На різних етапах становлення СРСР політика державного атеїзму також видозмінювалась. В 20-х роках боротьба з клерикалізмом полягала у висміюванні релігії, наведенні фактів аморального життя священників. Активну діяльність проводила «Спілка воєвничих безбожників». В 30-ті роки влада перейшла від пропаганди атеїзму до більш рішучих дій: десятки тисяч священнослужителів було фізично знищено та репресовано, точну кількість жертв цього терору важко підрахувати і нині, оскільки формально за релігійні злочини нікого не засуджували, адже Конституцією була закріплена свобода віросповідання. В Кодексі законів про народну освіту УРСР 1922 року йшла мова про те, що освіта має бути вільна від будь-якого релігійного впливу.

---

³⁹ Чернега К.А. Православное образование в государственных и муниципальных образовательных учреждениях [Електронний ресурс] / К.А. Чернега. — Режим доступу : <http://www.orthedu.ru/culture/chernega.htm>.

У роз'ясненні V відділу НКЮ від 8 травня 1922 р. було зазначено, що “викладання віровчення особам, які не досягли 18-річного віку, не допускається... Для осіб старше 18 років допускаються окремі лекції, бесіди і читання з питань віровчення, оскільки такі не мають характеру систематичного шкільного викладання”. Згідно з Декретом, громадяни могли навчати і навчатися релігії приватно. При цьому, однак, встановлювалися досить жорсткі вимоги до кількості присутніх на домашніх заняттях учнів. Так, інструкція НКВС №461 від 22 грудня 1923 р. містила пропозицію заборонити заняття з дітьми поза школою шляхом організації групових занять з групами дітей кількістю більше 3 осіб. Церковні організації позбавлялися прав юридичної особи, а отже, не могли бути засновниками освітніх закладів⁴⁰ [33].

Зазначені заходи є виразним свідченням політизації та партизації дискурсу, протистояння релігії і освіти. У ст. 124 Конституції СРСР 1936 р. констатовалося: “З метою забезпечення громадянам свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави і школа від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнаються за всіма громадянами”. Отже, Конституція оголосила свободу антирелігійної пропаганди, обмеживши права віруючих “відправленням релігійних культів”. Церква не могла займатися благодійництвом, не мала доступу до ЗМІ, священнослужителям заборонялись дії, що виходили за межі “задоволення релігійних потреб віруючих”. Релігія розглядалась як пережиток минулого, який потрібно якнайшвидше викоринити⁴¹ [3, с. 316].

Як зазначає С. Родіонов, релігійність в СРСР сприймалася як одне з джерел загрози існуючому політичному ладу і, відповідно, агресивність владних структур щодо релігійного осмислення навколишньої дійсності була тотальною. Існували різні форми примусу, які зміцнювали позиції атеїстичного світогляду. Якщо й визнавалося існування ідеї двоїстої істини – істини віри й істини знання, то підкреслювалася їх нерівність, оскільки одна з них не є перевіреною. В освіті, відповідно до характеру державної ідеології, домінував гіперідеологізований процес пізнання світу, який виключав ідею бога і елементи релігійної свідомості, феномен віри. Доводилося, що релігійне знання апріорі не дає вірного уявлення про світ.

За часів Другої світової війни політика боротьби з релігією дещо послабшала, оскільки релігійні організації стали на бік Радянської влади у боротьбі проти нацистів.

Після закінчення війни наступ на церкву продовжується, але має інший характер, цей період називають періодом «наукового атеїзму». Він тривав аж до розпаду СРСР у 1991 році. Держава намагалася переконати

---

⁴⁰ Чернега К.А. Православное образование в государственных и муниципальных образовательных учреждениях [Електронний ресурс] / К.А. Чернега. – Режим доступу : <http://www.orthedu.ru/culture/chernega.htm>.

⁴¹ Релігієзнавство: Підручник / О.П. Сидоренко (ред.). – К. : Знання, 2008. – 470 с.

віруючих у помилковості релігійного світогляду за допомогою лекцій, кінофільмів та радіо. В 1954 р. була прийнята постанова ЦК КПРС «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», в якій обґрунтовувалась необхідність наукового підходу до критики релігії та засуджувалось свавілля щодо віруючих.⁴²

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. поставила перед вітчизняним суспільством новітні завдання – розкрити нові можливості, визначити завдання, мету й засоби духовного становлення нації. Освіта та релігія – це основа духовності кожної Людини, кожного суспільства, тому на перший план виходять філософські поняття «релігії» та «освіти» як духовних феноменів в контексті сучасного філософського дискурсу.

Однак, будь-яка демократична держава зобов'язана зайняти певну позицію щодо релігійної різноманітності. Вона мусить будувати стосунки з домінуючими релігійними громадами та конфесіями, що впродовж багатьох століть формували суспільне, моральне і навіть політичне життя; повинна звертати увагу на меншини, що прагнуть зберегти власні традиції; також має правильно обходитися з різноманітними вимогами окремих індивідів та груп людей щодо публічного вираження свободи совісті і релігії⁴³ [16, с. 20]. Як ми бачимо, особливість релігійної та освітньої ситуації в сучасній Україні залежить по-перше: від розпаду СРСР та зміни політичної системи України з новою роллю та новими пріоритетами розвитку освіти та релігії; по-друге: від впливу сучасних глобалізаційних (інформаційна революція) процесів на всі сторони життя українського суспільства (у тому числі на освіту та релігію); по-третє – від історичних особливостей формування та розвитку вітчизняних освітньо-духовних традицій. Релігія повинна допомогти українській освіті, яка інтегрується у світовий освітній простір, розвиватися на основі духовних традицій українського суспільства при наявності релігійної різноманітності.

ДУХОВНО-РЕЛИГІОЗНЫЕ ЦЕННОСТИ В СВЕТСКОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (РЕЛИГИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Ю.А. Назаренко

В статье рассматриваются духовно-религиозные ценности в светском образовательном пространстве Украины в период эпохи христианства и до 90-х годов XX столетия. Осуществляется

---

⁴² Лебедев В. С. Від політики державного атеїзму до релігійної та релігієзнавчої освіти / В. С. Лебедев // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2014. – № 2. – С. 24–29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2014_2_7

⁴³ Міло М. Релігійний вимір у міжкультурній освіті / Мішелін Міло // Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта : посібник для школи / за ред. Джона Кіста / Пер. з англ. — Львів: ЗУКЦ, 2008. – С. 17–25.

системный анализ исторического аспекта, который изучает процессы распространения, становления и развития духовно-религиозных ценностей в светском образовательном пространстве Украины через выявление условий, изучение традиций, определение существенных особенностей отечественных образовательных и духовных традиций. В работе раскрывается специфика формирования первых образовательных учреждений в Украине – школ, коллегиумов, высших образовательных заведений, а также анализируется формат сосуществования образовательных, учебных и религиозных тенденций. Изучаются основы возникновения и развития концептуально-терминологических составляющих духовно-религиозных ценностей в Украине. Определяется роль и влияние православных и католических религиозных учреждений на сферу образования, культуры и общества в целом. Исследуются параметры формирования протестантской религии и образования путем политизации и партизации образовательного дискурса.

Ключевые слова: духовность, духовно-религиозные ценности, светское образовательное пространство.

SPIRITUAL AND RELIGIOUS VALUES IN A SECULAR EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE: HISTORICAL ASPECT (RELIGION AND EDUCATION IN UKRAINE: A HISTORICAL PERSPECTIVE)

Y. Nazarenko

The paper deals with spiritual and religious values in a secular educational space of Ukraine from the pre-Christian era until 90-ies of the XX century. Systematic analysis of historical aspect was conducted, which studies the processes of distribution, formation and development of spiritual and religious values in a secular educational space of Ukraine through detection of conditions, determination of traditions, identification of significant features of national educational and spiritual traditions. The paper reveals specifics of formation of the first educational institutions in Ukraine - schools, colleges, higher educational institutions and analyzes the format of coexistence educational and religious trends. Principles of emergence and development of conceptual and terminological component of coverage of spiritual and religious values in Ukraine were studied. The role and influence of the Orthodox and Catholic religious institutions in the field of education, culture and society was determined. Format of formation of confrontation of religion and education by politicization and partisanship of educational discourse was studied.

Keywords: spirituality, spiritual and religious values, secular educational space.